

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ Հ. ԽՈՒԴԱՆՅԱՆ

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

ԱԼԶԻԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԱՍՈՐԵՍՏԱՆՅԱՆ ՄԵՊԱԳԻՐ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՈՒՄ
(Ք.Ա. XIII ԴԱՐ)

Բանալի բառեր¹ Ալգի, Ասորեստան, Սալմանասար I, Վերին Տիգրիս, Աղծնիք, Հայկական լեռնաշխարհ, սեպագիր արձանագրություն, Հայկական Տավրոս:

Ք.ա. XIII դարում աքքադերենի միջին ասուրերեն բարբառով գրված սեպագիր արձանագրություններում Ադադներարի I-ը (Ք.ա. 1305–1274 թթ.) ու Սալմանասար I-ը (Ք.ա. 1273–1244 կամ 1265–1235 թթ.) վկայում են Հայկական լեռնաշխարհի հալավում գտնվող մի շարք երկրների մասին¹: Այդուհանդերձ, նրանք չեն հիշատակում Ալգի երկիրը կամ նրա տարածքում գտնվող որևէ բնակավայր: Հաճախ արշավելով և նվաճելով Հայկական լեռնաշխարհի տարբեր երկրներ, Ասորեստանի այս արքաները մեծամասամբ զերծ են մնում Վերին Տիգրիսի տարածք ներխուժելուց: Կարելի է ենթադրել, թերևս, որ կամ Ալգին այդ ժամանակ բավականին հզոր թա-

¹ St'u Grayson A.K., The Royal Inscriptions of Mesopotamia (այսուհետ՝ RIMA), Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC), Volume I, A.0.76.1, էջ 131–132, A.0.77.1, էջ 182–186, A.0.77.10, էջ 192–193, A.0.77.17, էջ 206–207, A.0.77.18, էջ 207–208:

գավորություն էր², և Ասորեստանը, ի զորու չլինելով վերջինիս իրեն ենթարկեցնել, հաշվի էր նստում այդ փաստի հետ, կամ Ասորեստանը և Ալգին դեռևս դրական ռազմաքաղաքական հարաբերություններ էին պահպանում³: Հարկ է նշել, որ Ադադներարի I-ի կառավարման շրջանի գործունեությանը վերաբերող թեկուզ մեկ արձանագրություն չկա, որտեղից հասկանալի կդառնար Ասորեստանի ու Ալգիի ռազմաքաղաքական փոխհարաբերությունների բնույթը: Ակնառու է նաև այն, որ Սալմանասար I-ը, նվաճելով Ուրուատրիից մինչև Կուտմուփի երկրների միջև ընկած տարածքները, որևէ կերպ չի հիշատակում Ալգին, որը Կուտմուփիի հյուսիս-արևմտյան հարևանն էր⁴: Այսուամենայնիվ, Թուկուլթի-Նինուրթա I-ի (Ք.ա. 1243–1207 թթ.) հետևյալ հաղորդումը, որը վերաբերում է իր հոր՝ Սալմանասար I-ի կառավարման շրջանում Ասորեստանի և Ալգիի միջև տեղի ունեցած ռազմաքաղաքական

² Ք.ա. XIV դարում Խաթիի արքա Սուալիուլիումա I-ը հասնում է Ալգի, գրավում է Կուտմար ամրոցը և նվիրում Ալգիի տիրակալ Անտարաթիին՝ այդպիսով իր հյուսիսում ապահովելով վերջինիս քարեկամությունը դեպի Միտանիի մայրաքաղաք Վաշուգան կատարած արշավանքի ընթացքում: Ն. Ադոնցը գտնում էր, որ այդ ժամանակաշրջանում Ալգիի թագավորությունը տարածվում էր մինչև Զաշարի լեռները (տե՛ս Ադոնց Ն., Հայաստանի պատմություն, Երևան, 1972, էջ 49: **Аветисян Г. М., Государство Митанни: Военно-политическая история в XVII–XIII вв. до н.э.,** Ереван, 1984, էջ 70):

³ Խուրի-Միտանիի տիրակալ Արտադամա I-ն ու նրա որդի Շուտարնա I-ը, մերձավոր ու դաշնակցային հարաբերություններ հաստատելով Աշուրի և Ալգիի հետ՝ փորձում էին ի շահ իրենց օգտագործել այդ երկուսի ռազմական հնարավորությունները՝ ուղղելով դրանք Թուրքատայի դեմ: Արդյունքում նրանք թալանում են Թուրքատայի ապարանքը, վերջինիս ոսկյա, արծաթյա և այլ թանկարժեք գանձերը նվիրում աշուրցիներին ու ալգեցիներին (տե՛ս **Аветисян Г. М.,** նշվ. աշխ., էջ 85):

⁴ Տե՛ս RIMA, vol. I, A.0.76.1, էջ 131–132:

փոխհարաբերություններին, որոշակի լույս է սփռում մի շարք հանգամանքների ու պատմական անցքերի վրա. «Ողջ Շուբարի երկիրը, Քաշիարի լեռն ամբողջությամբ, ընդհուպ Ալզի երկիրը, որը նախկինում Սալմանասարի՝ տիեզերքի արքայի, իմ հոր կառավարման ժամանակ ապստամբել էր և հրաժարվել հարկերից, միավորվել էր մեկ հրամանի ներքո: Աղոթեցի ես Աշշուր աստծուն և մեծ աստվածերին՝ իմ տերերին և արշավեցի դեպի Քաշիարի լեռը: (Ինչպես) երասանով տիրեցի ես Սուբարու երկիրը, Ալզի երկիրը և նրանց դաշնակից արքաներին: Ես նվաճեցի Պուրուլումգի երկրի մեծ պատամունքային կենտրոնը: Նրանց (բնակիչներին) ողջ-ողջ այրեցի, իսկ նրանց բանակի մնացորդներին գերեվարեցի: Գրավեցի Ալզի երկրի թագավոր Էխլի-Թեշուբի չորս ամուր մայրաքաղաքները և Ամադանի երկրի վեց ապստամբ քաղաքները: Նրանցից գերիններ և ունեցվածք բերեցի իմ քաղաքը՝ Աշշուր: Երկյուղեց իմ մեծության առաջ Ալզի երկրի թագավոր Էխլի-Թեշուբը, և վերցնելով իր պալատականներին ու որդիներին, լքեց իր ողջ երկիրն ու գաղտնապես ուղևորվեց դեպի Նաիրի երկրի սահմանը՝ անհայտ մի երկիր: Նրանց բանակի մնացորդները, որ փախել էին ճակատամարտի կեսին, փախուստի դիմեցին դեպի ժայռոտ լեռները՝ փրկելու իրենց կյանքը: Ոչնչացրի, ավերեցի, հրի մատնեցի և ավերակների բլուրների վերածեցի նրանց 180 ամրացված քաղաքները: Ալզի, Ամադանի Նիխանի, Ալայա, Թեպուրգի և Պուրուլումգի երկրների շրջաններն իմ երկրին միացրի:

Նրանցից պատանդներ վերցրի, խոնարհեցրի նրանց իմ ուտքերի առջև և կոռ դրեցի նրանց վրա»⁵:

Տվյալ արձանագրությունից պարզ է դառնում, որ դեռևս Սալմանասար I-ը փորձել է իրեն հպատակեցնել ողջ Շուբարի երկիրը, Քաշիարի լեռների շրջանն ու Ալզի երկիրը: Սակայն, Ալզին, դաշնակցելով և իր շուրջը համախմբելով հարևան շուբարիական և, թերևս, ոչ շուբարիական երկրները, կարողացել է պահպանել քաղաքական ինքնուրույնությունն ու գերծմնալ ասորեստանյան ռազմա-քաղաքական գերիշխանությունից: Ըստ ամենայնի՝ Ալզիի շուրջ համախմբված քաղաքական միավորումները, որոնք ներկայանում են որպես առանձին փոքրիկ քաղաքներ, եղել են Ալզիի ազդեցության ներքո և նույնիսկ նրա կազմում և միայն ժամանակ առ ժամանակ են ձեռք բերել հարաբերական ինքնուրույնություն⁶: Ինչպես հասկացվում է այս հաղորդումից, տվյալ ժամանակաշրջանում, ինչպես նաև Ք.ա. 12-րդ դ. Ալզին հակասորեստանյան պայքարի ռազմաքաղաքական կենտրոնն էր Վերին Տիգրիսի ավազանում՝ Հայկական լեռնաշխարհի հարավ-արևմտյան շրջաններում:

Վերոհիշյալի առնչությամբ պետք է նկատել, որ ըստ էության Միտաննիի կործանումից մինչև Սալմանասար I-ի գահակալության ավարտը և առնվազն Թուկուլթի-Նինուրթա I-ի կառավարման սկիզբը՝ այն է Ք.ա. 1244–1243 թթ., Ալզին

⁵ RIMA, vol. I, A.O.78.1, pp. 236.

⁶ Ст'ю Головлева М. Л., Царство Алзи во второй половине II тыс. до н. э., Древний Восток 3, 1978, т. 76, 84:

դեռևս շարունակում էր մնալ Հայկական լեռնաշխարհի ամենից կազմակերպված և հզոր թագավորություններից մեկը, որին անգամ Ասորեստանը դեռևս ի զորու չէր ծնկի բերել: Հատկանշական է, որ Թուկուլթի-Նինուրթան Քաշիարի (Մարդին) լեռներից անմիջապես հետո վկայակոչում է Ալգի երկիրը, ինչը նշանակում է, որ վերջինիս սահմանները ձգվում էին մինչև այդ լեռները կամ այդ լեռներից անմիջապես հյուսիս տարածվում էին Ալգիի տիրույթները⁷: Թուկուլթի-Նինուրթա I-ը նվաճում է Պուրուլումգի երկրի հոգևոր կենտրոնը, գրավում Ալգի երկրի թագավոր Էսլի-Թեշուբի չորս ամուր մայրաքաղաքները և Ամադանի երկրի վեց ապստամբ քաղաքները, ողջ-ողջ այրում է դաշնակից երկրների բնակիչներին, նրանց բանակի մնացորդներին գերեվարում, գերիներ ու հարստություն բերում Աշշուր: Էսլի-Թեշուբը, վերցնելով իր պալատականներին ու որդիներին, փախչում է Ալգիից ու գաղտնապես ուղևորվում դեպի Նաիրի երկրի սահմանում գտնվող անհայտ մի երկիր: Դաշնակիցների բանակի այն մնացորդները, որոնք մարտադաշտը լքել էին դեռևս ճակատամարտի կեսին, ապաստան են փնտրում լեռներում: Դատելով ամենից, թերևս, խոսքը վերաբերում է Հայկական Տավրոսի լեռնահամակարգին կամ այլ կերպ ասած՝ Սասնո լեռներին: Ասորեստանի արքան ավերում, հրի է մատնում և ավերակների բլուրների վերածում դաշնակից երկրների 180 ամրացված քաղաքները, իսկ Ալգի, Ամադանի Նիխա-նի, Ալայա, Թեպուրգի և Պուրուլումգի երկրների շրջաններն

⁷ Տե՛ս Խաչատրյան Վ., Հայկական տեղանունները սեպագիր աղբյուրներում

իր երկրին միացնում՝ պատանդներ վերցնելով և հարկատու դարձնելով դրանց: Փաստորեն թվարկված երկրներից կենտրոնականն ու քաղաքական առումով ամենից նշանակալիին եղել է Ալզին: Անհայտ է մնում Ալզիի թագավոր Էսլի-Թեշուբի և նրա ժառանգների հետագա ճակատագիրը: Այսպիսով, Թուկուլթի-Նինուրթա I-ի ռազմաքաղաքական ձեռնարկումների արդյունքում վերջ է դրվում Հայկական լեռնաշխարհի երբեմնի հզոր թագավորություններից մեկի՝ Ալզիի քաղաքական ինքնուրույնությանն ու հզորությանը, թեև այն հետագայում ևս շարունակում է այս կամ այն չափով որոշակի քաղաքական դերակատարություն ունենալ և վկայակոչվել:

... Հաջորդ կարևոր տեղեկությունը վերաբերում է Բ.ա. XIII դարի վերջերին աքքադերենի միջին աստվերեն բարբառով քարե սալիկին գրված Թուկուլթի-Նինուրտա I-ի արձանագրությանը, որտեղ նա, իր երկարահունչ տիտղոսի մեջ իրեն անվանելով Շումերի, Աքքադի, Վերին և Ներքին ծովերի, բոլոր նաիրյան երկրների և կուտիների արքա, հիշատակում է նաև շուբարիների արքա լինելու մասին⁸: Միևնույն ժամանակ հետաքրքրական է, որ ասորեստանյան այս արքան թերևս առաջինն է, որ ուղղակիորեն հիշատակում է Ալզին՝ համարելով այն շուբարիական երկիր և խոսելով դրա նվաճման մասին: Իր արձանագրության մեջ նա մասնավորապես ասում է. «Իմ թագավորության սկզբում՝ իմ կառավարման առաջին տարում, իմ ձեռքը նվաճեց կուտիներին, ուկումացիներին, Էլ-խունիա, Շարնիդա և Մեխրի երկրները: Նրանց երկրի

(տեղագրական և ստուգաբանական քննություն), Երևան, 2012, էջ 21:

հարկն ու նրանց լեռների հարստությունը ես տարեկան ստանում էի իմ քաղաք Աշշուրում: Այդ ժամանակ Բաբխի, Կատմուխի, Պուշշի, Մումմի, Ալգի, Մադանի, Նիխանի, Ալայա, Թեբուրգի, Պուրուկուգի երկրները՝ շուբարիական լայնատարած բոլոր երկրները ես այրեցի կրակով: Թագավորներին՝ նրանց տիրակալներին, ես ծնկի բերեցի իմ առջև և հպատակեցի:

Ես իմ անգերազանցելի հզորության ուժով կտրեցի հզոր (°) լեռները, որտեղ ճանապարհի չկար, որոնց արահետները ոչ մի արքա չգիտեր, այնուհետև Նաիրի երկրների 40 թագավորներ հանդգնորեն մարտի ելան շարքով: Ես նրանց հետ կռվեցի, նրանց պարտության մատնեցի, նրանց արյունը ես լցրի լեռների զառիվայրերն ու կիրճերը: Նրանց բոլոր երկրները ես ենթարկեցի իմ լծին, նրանց վրա հավերժ հարկ ու տուրք դրեցի»⁹:

Վերոնշյալ արձանագրությունից կարելի է, թերևս, հասկանալ, որ արդեն Ք.ա. XIII դ. վերջերից՝ Թուկուլթի-Նինուրթա I-ի գահակալության ժամանակաշրջանում, Ասորեստանն աննախադեպ հզորության է հասնում՝ դառնալով տարածաշրջանի գերիշխան տերությունը: Այսպիսով, իր թագավորության սկզբում Թուկուլթի-Նինուրթան նվաճում և իրեն է ենթարկում Ասորեստանից հյուսիս ընկած լեռնային երկրներն ու հպատակեցնում կուտիներին և ուկումանացիներին: Այնուհետև, նա արշավանք է ձեռնարկում դեպի Հայկական լեռնաշխարհի հարավային երկրներ ու կրակով այրում դրանք՝

⁹ St'u RIMA, vol. I, A.O.78.5, էջ 244:

ներառյալ Ալզին, իսկ այդ երկրների արքաներին հպատակեցնում է իրեն: Գտնվելով միմյանց հարևանությամբ՝ այս շուքարիական երկրները աշխարհագրորեն պետք է ոչ միայն զբաղեցնեին Հայկական լեռնաշխարհի հարավ-արևմուտքն ամբողջությամբ, այլև պետք է դուրս գային վերջինիս բուն սահմաններից:

Ընդհանրացնելով՝ կարելի է ասել, որ Ասորեստանի արքան պարտության է մատնել Վերին Տիգրիսի ավազանում գտնվող երկրները, այնուհետև անցնելով Հայկական Տավրոսը՝ ներթափանցել բուն Հայկական լեռնաշխարհի խորքերը: Այսպիսով, շուքարիական երկրները՝ մասնավորապես Հայկական Տավրոսի շրջանում գտնվող թագավորությունները, նախ իրենց բնական դիրքով և ապա ռազմական ուժով շատ հաճախ պատվար են հանդիսացել Ասորեստանի համար Հայկական լեռնաշխարհի խորքերը թափանցելու առումով: Քանի որ գրավոր աղբյուրները ոչինչ չեն հայտնում շուքարիական և նաիրյան երկրների միջև եղած փոխհարաբերությունների մասին, ուստի ընդամենը կարելի է ենթադրել, որ ըստ ամենայնի նվազագույնը դրանք կրել են առևտրատնտեսական բնույթ: Որևէ տեղեկություն չի պահպանվել նաև հենց Վերին Տիգրիսի ավազանում գտնվող շուքարիական երկրների միջև գոյություն ունեցած փոխառնչությունների մասին: Թուկուլթի-Նինուրթա I-ն իր մեկ այլ արձանագրությունում Մումմեի հետ հիշատակում է նաև Քաշիարիի շրջանը, որից անմիջապես հետո՝ Ալզու երկիրը, ինչն ըստ էության նույն Ալ-

⁹ RIMA, vol. I, A.O.78.5, pp. 244–246.

զին է¹⁰: Այս հաղորդումից, թերևս, կարելի է հասկանալ, որ Թուկույթի-Նինուրթան նախ նվաճել է Ասորեստանից անմիջապես հյուսիս ընկած երկրները, հասել Քաշիարի լեռների շրջանը, որի մոտ պետք է գտնվեր Մումմի երկիրը, անցել է Քաշիարի լեռները և հասել Ալզի: Սույն հանգամանքը թույլ է տալիս կարծելու, որ Քաշիարի լեռներից անմիջապես հյուսիս ընկած տարածքները պատկանում էին Ալզիին, այսինքն, հենց այս լեռներն են տվյալ ժամանակահատվածում եղել Ալզիի հարավային սահմանը:

Թուկույթի-Նինուրթա I-ի մեկ ուրիշ՝ քարե սալիկի վրա արված արձանագրությունում վերջինս ներկայացնում է. «Թուկույթի-Նինուրթա, տիեզերքի արքա.... Ուքումանու և Պապխու երկրների անհնազանդ ապստամբներին հաղթողը, Կուամուխի երկիրը ջախջախողը, ոչնչացնողը Քուտի երկրի բանակը դժվարին լեռներում (շրջաններում), Շուբարի երկրի գորքերը ամբողջությամբ ցիրուցան անողը, ողջ անհնազանդ Ալզու և Պուրուլումզու երկրները տապալողը...»¹¹:

Այս արձանագրությունից ևս մեկ անգամ կարելի է եզրակացնել, որ ուկումանացիները և բաբխեցիները, նախապես լինելով անհնազանդ, բոլորից անկախ ցեղեր մինչև Ասորեստանի արշավանքները, անշուշտ, հարևան են եղել շուբարիներին, որոնց երկրներից իրենց հզորությամբ առանձնանում են Ալզին ու Պուրուլումզին:

¹⁰ Sb'u RIMA, vol. I, A.O.78.8, էջ 250:

¹¹ RIMA, vol. I, A.O.78.17, pp. 265: Նույնաբովանդակ կամ կրկնվող հաղորդումներ պարունակող արձանագրությունների համար տե՛ս նաև՝ RIMA, vol. I, A.O.78.2, էջ 241, A.O.78.6, էջ 247:

Թուկույթի-Նինուրթա I-ի՝ Կար-Թուկույթի-Նինուրթա քաղաքի կառուցման վերաբերյալ արձանագրության մեջ նա ասում է. «Իմ ինքնակալության սկզբում, իմ կառավարման սկզբում, ես 28800 խեթեր տեղահանեցի Սիրիայից (Եփրատի մյուս ափից) և իմ երկիր բերեցի: Ես նվաճեցի Պապխի և Ուքումանի երկրները մինչև Շարնիդա և Մեխրի: Նրանց երկրի հարկը և նրանց լեռների արոյունքը ես կանոնավորապես ստանում էի ամեն տարի: Կուտմուխու, Բուշշու, Ալզու, Մադանու, Նիխանու, Ալայա, Թեպուրզու, Պուրուլումզու երկրները և Շուբարու ամբողջ լայնատարած երկիրը ես երասանով կառավարեցի: Թագավորներին՝ նրանց առաջնորդներին, ես հպատակեցրի իմ ոտքերի առջև և նրանց վրա կոռ սահմանեցի: Հզոր լեռները և ծայրահեղ դժվարին լեռնաշղթաները, որոնց արահետները ոչ մի այլ արքա չգիտեր, իմ անգերազանցելի հզորության ուժով ես հաճախ անցա: Ես նրանց լեռները կտրեցի բրոնզե կացիներով և լայնացրի դրանց անանցանելի արահետները: Ես ճակատամարտ տվի Նաիրի երկրների 40 թագավորների հետ և պարտության մատնեցի նրանց զորքերին: Նրանց բոլոր երկրներին ես տիրեցի: Նաիրի երկրների այդ նույն թագավորների պարանոցներին ես բրոնզե վզակոճեր հագցրի, ես նրանց բերեցի Էկուր՝ մեծ լեռը, իմ աջակցության տաճարը, Աշշուրի՝ իմ տիրոջ դիմաց: Ստիպեցի նրանց երդում տալ երկնքի և ստորերկրայքի հզոր աստվածներով, նրանց վրա հավիտյանս հարկ ու տուրք սահմանեցի.....»¹²:

¹² RIMA, vol. I, A.O.78.23, pp. 272.

Ինչպես երևում է հետևյալ արձանագրությունից, Թուկույթի-Նինուրթա I-ը վերոնշյալ 28.800 խեթական բնակչությանը տեղահանել և վերաբնակեցրել է ասորեստանյան տարածքներում, այնուհետև պարտության մատնել բաբելոնցիներին և ուկումանացիներին, ովքեր ըստ երևույթին ներխուժել էին Հյուսիսային Միջագետք։ Հաղթանակ տանելով վերջիններիս նկատմամբ, ինչպես նաև Շարնիդա և Մեխրի երկրներում Ասորեստանի արքան հարկատու է դարձնում նրանց։ Սակայն Թուկույթի-Նինուրթա I-ն այդքանով չի բավարարվում։ Նա հրի է մատնում շուբարիական երկրները՝ այդ թվում և Ալզին և նրանց թագավորներին հպատակեցնում իրեն։ Այնուհետև նա անցնում է Հայկական Տավրոսը և մարտնչում Նաիրի երկրի թագավորների դեմ։ Ինչպես հասկացվում է արձանագրությունից, Հայկական Տավրոսից հարավ ընկած բոլոր երկրները համարվում են շուբարիական, մինչդեռ այս լեռներից անմիջապես հյուսիս տարածվում էին լայնատարած Նաիրի երկրները։ Ըստ էության Հայկական Տավրոսը եղել է շուբարիական և նաիրյան երկրների բնական սահման-պատնեշը։ Պարտության մատնելով Նաիրի երկրների 40 թագավորներին՝ Թուկույթի-Նինուրթան գերեվարում է նրանց, բերում Աշշուրի տաճար և ստիպում հնազանդության երդում տալ։ Այսպիսով, այս ամենից, թերևս, կարելի է գալ այն հետևությանը, որ Ասորեստանի արքան, ըստ երևույթին, նվաճել էր Հայկական լեռնաշխարհի հարավ-արևմտյան և հյուսիս-արևմտյան հատվածները, և հնազանդեցնելով այդ տարածքներում գտնվող երկրները, հարկատու դարձրել իրեն։

Կար-Թուկույթի-Նինուրթա քաղաքի կառուցման մասին երկրորդ արձանագրությունից հասկացվում է, որ բացի բաբ-խեցիներից և ուկումանացիներից Ասորեստանի արքան նաև մարտնչել է ռազմատենչ կուտիների դեմ, նվաճել էլխունիա, Շարնիդա և Մեխրի երկրները։ Այնուհետև հաղթելով Բաբ-խիին՝ Թուկույթի-Նինուրթան նվաճել է շուբարիական երկրները, հաղթահարել Նաիրիի լեռները և հնազանդեցրել քառասուն թագավորներին և նրանց զորքերը¹³։

Ամփոփելով՝ կարելի է կատարել հետևյալ եզրահանգումները։ Եթե Ալզին դեռևս Ք.ա. XIV դ. անկախ ու հզոր թագավորություն էր, որին փորձում էին իրենց կողմը գրավել տարածաշրջանի հզորագույն տերությունները, մասնավորապես, Խաթին ու Միտաննին, ապա Ք.ա. XIII դ. այն ամբողջությամբ հայտնվում է ասորեստանյան ռազմաքաղաքական ճամբարում։ Այդ քաղաքական կողմնորոշումը պետք է որ լուրջ և հիմնավոր պատճառներ ունենար, և առաջին հերթին դա Ասորեստանի շեշտակի հզորացումն էր ու խեթամիտաննական ճամբարի թուլացումը։ Միտաննիի դեմ պատերազմում Ալզին թեև հաղթողների ճամբարում էր և տիրացել էր միտաննիական տարածքների մի մասին, այդուհանդերձ, այն ենթարկվում է ասորեստանյան ռազմա-քաղաքական նվաճողականությանն ու ամբողջովին դառնում Ասորեստանին ենթակա, հարկատու թագավորություն։ Ավելին, ըստ էության, Թուկույթի-Նինուրթան իր գահակալման սկզբում քայքայում է Ալզիի քաղաքական դաշնակցությունը հարևան մանր

¹³ RIMA, vol. I, A.O.78.5, pp. 244.

միավորումների հետ և այդպիսով վերջ դնում այդ երբեմնի հզոր թագավորության գոյությանը: Չնայած ժամանակ առ ժամանակ բռնկվող ապստամբություններին՝ Ասորեստանը կարողանում է ոչ մեծ դժվարությամբ ճնշել դրանք և Հայկական լեռնաշխարհի հարավ-արևմտյան երկրները պահել իր ազդեցության ոլորտում, ինչն իր հերթին խաղաղ և կայուն թիկունք է ապահովում ասորեստանցիների համար՝ Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնական շրջաններ ներխուժելու և արշավանքներ իրականացնելու տեսանկյունից: Այսպիսին էր ռազմաքաղաքական իրավիճակն ընդհանուր առմամբ Հայկական լեռնաշխարհի հարավ-արևմտյան շրջաններում, մասնավորապես, Ալգիում Ք.ա. XIII դ. ըստ ասորեստանյան սեպագիր աղբյուրների:

Арутюн О. Худанян, *Институт истории НАН РА, Первые упоминания об Алзи в ассирийских клинописных источниках (XIII век до н.э.).*

Страна Алзи расположенная в бассейне Верхнего Тигра Армянского нагорья (историческая провинция Агдзник Великой Армении) и известной еще из хеттских клинописных текстов XIV в. до н.э., впервые упоминается в ассирийских клинописных надписях конца XIII в. до н.э., в частности, во время правления ассирийского царя Тукульти-Нинурта I (1243–1207 гг. до н.э.). До падения Хеттской империи и царства Митанни страна Алзи была либо на стороне хеттов, либо на стороне Митанни. Тем не менее, уже в 13 в. до н.э.

Тукульти-Нинурта I вторгается в другие территории и уничтожает также Алзи, которая становится вассалом недавно созданной Ассирийской империи.

Harutyun H. Khudanyan, *Institute of History of the NAS RA, The first mentions of Alzi in Assyrian cuneiform sources (13th century BC).*

The land of Alzi situated in the Upper Tigris Basin of the Armenian Highland (historical Aghdznik province of Great Armenia) and still known from the Hittite cuneiform texts dated the 14th c. BC, is firstly mentioned in the Assyrian cuneiform inscriptions of the end of the 13th c. BC, in particular during the reign of the Assyrian king Tukulti-Ninurta I (1243–1207 BC). Before the fall of the Hittite Empire and the Mitanni kingdom, the land of Alzi, was either on the side of the Hittites or Mitanni. Nevertheless, already in the 13th c. BC, Tukulti-Ninurta I among other lands invades and destroys Alzi, too, which becomes a vassal state to the newly created Assyrian Empire.